

Intézmények és esendőségek: a magyar társadalomtörténet-írás első átfogó története*

<https://doi.org/10.56944/multunk.2026.1.8>

A társadalomtörténet a 20. század egyik nagy történetírói programjává vált: egyszerre bővítette a történeti kutatás témáinak körét, megújította a vizsgálódás módszereit, s ezzel a figyelem középpontjába állította a mindennapi élet és a hétköznapi társadalmi gyakorlatok történetét, valamint a társadalmi viszonyok hosszabb távú mintázatait. A társadalomtörténet dinamizmusa a nyugati tudományban sokáig elsöprőnek bizonyult, de már a felemelkedés időszakában hangsúlyt kapott egy sor dilemma: milyen fogalomkészlettel írható le a történeti valóság; mely társadalmi jelenségeket érdemes elsődleges elemzési egységé tenni; milyen léptékváltásokkal lehet az egyéni életutakat és a kollektív folyamatokat összekötni; miként lehet a különböző forrástípusokat egy közös kérdésfeltevés alá rendezni.

Az 1970-es évektől sokasodtak a kívülről érkező kritikák is. A társadalomtörténetet máig gyakran éri az a vád, hogy a megközelítések és részterületek – mentalitástörténet, mikrotörténet, kvantitatív módszerek, kollektív életrajz, *oral history*, összehasonlító történeti szociológia, családtörténet, történeti demográfia, munkástörténet, várostörténet stb. – sokfélesége elhomályosítja a közös módszertani horizontot. Szintén bírálatként fogalmazódott meg, hogy néha redukcionista módon struktúrákra – osztály, rétegződés, mobilitás, demográfiai szerkezet – vezeti vissza a tár-

* KÖVÉR György: *A magyar társadalomtörténet-írás historikuma*. Korall, Budapest, 2025. 475 p.

sadalmi jelenségeket, leegyszerűsítve a kulturális jelentések, az eszmék, a vallás és a politikai döntések szerepét. Ehhez társul az a kritika is, hogy a struktúrákra és mintázatokra összpontosító megközelítés azt sugallja, mintha a gazdasági-társadalmi szerkezetek előre meghatároznák a cselekvést, s ezzel háttérbe szorítja az aktorokat, a kontingenciát és a konfliktusok drámaiságát, illetve gyengíti a történeti narratíva koherenciáját. Állandó vitapont a politikatörténethez való viszony is: vajon a társadalomtörténet a politika „hátterét” adja, vagy másodlagosnak mutatja a politikai döntéseket? Ugyancsak ismert érv, hogy a társadalomtörténet – különösen annak kvantitatív irányai – túl nagy súlyt helyez a statisztikákra és adminisztratív forrásokra, holott ezek kategóriái történetiek és nem semlegesek, így torzíthatnak, ráadásul a mérhető jelenségek felé billentik a kutatást. Végül a kulturális fordulat szerzői felől is érte kritika, amely szerint nem vizsgálja eléggé, hogyan konstruálódnak a társadalmi kategóriák és identitások – például „munkás”, „család”, „nemzet” – a nyelvben és a kulturális kódokban, miközben a társadalomtörténet fő ígérete éppen az, hogy megmutatja a politikatörténeti események mögött meghúzódó mélyebb szerkezetet és okokat, társadalmi meghatározókat.

Magyarországon ezek a dilemmák és nehézségek különösen élesen jelentkeztek a 20. század során, mert a társadalomtörténeti kutatás intézményi feltételei gyakran késve és kerülőutakon haladva alakultak ki. A jelzett problémák nem csupán egymásra torlódtak, hanem gyakran megoldásukra is alig történt kísérlet. A két világháború közötti időszakban a szűkös erőforrások, valamint a nemzetépítő államtörténeti és diplomáciatörténeti tudománypolitikai orientáció szűk keretek közé szorították az intézményesítő törekvéseket. A második világháború után az ideológiai környezet egyszerre kínált nyelvet a „társadalomról” való beszédhez és korlátozta annak finomodását: bizonyos fogalmak és tematikák legitimnek számítottak, mások alig kaptak teret. Mindeközben a nemzetközi módszertani hatások sokszor személyekhez és műhelyekhez kötődve jelentek meg, nem pedig stabil diszciplináris struktúrák révén. Ezért a magyar társadalomtörténet fejlődésében kiemelt szerepet játszottak azok a – gyakran a

tudomány perifériájáról induló – kezdeményezések és műhelyek, valamint a generációváltások, amelyek szakmai hálózatot, nyelvet és ambíciót teremtettek.

Ebben a keretben nyeri el jelentőségét Kövér György vállalkozása. Kötete a magyar társadalomtörténet-írás első átfogó historiográfiájaként összegzi a 20. század elejétől az ezredfordulóig tartó fejlődést, lehetőséget adva arra, hogy átgondoljuk a fentiekben jelzett dilemmák magyarországi megjelenését és megoldási kísérleteit. A következőkben a kötet bemutatása során először a könyv céljait, majd felépítését és fő szerkezeti egységeit tárgyalom. Ezután azzal foglalkozom, hogy a szerző milyen vizsgálati szempontokat alkalmaz, milyen sajátos szemlélettel rendelkezik, mik a kötet fő erősségei, és mi magyarázhatja ezeket a jellemzőket.

A kötet fő célja a magyar társadalomtörténet-írás történetének feldolgozása a 20. század elejétől az ezredfordulóig. Vagyis a szerző tudatos önkorlátozással él: kifejezetten jelzi, hogy áttekintése nem foglalkozik az utóbbi két-három évtized fejleményeivel. Munkájában nemcsak az elkészült műveket – az objektiváció végtermékeit – vizsgálja, hanem a tárgyasulás folyamatát is. Mint írja: „ahol lehet, meg kell keresni azokat a »pontokat« is, ahol az alkotó »kifejeződés« elindul, a tárgyasulás folyamata megkezdődik, tehát szakmánkat illetően a forráselemzés locusait, a vázlatokat, fogalmazványokat, előadásjegyzeteket, amelyekben a történészi munka elsődlegesen formát öltött” (8.). Vagyis nem pusztán eredményeket vizsgál, hanem a kutatói munka közbeni döntéseket és zsákutcákat is láthatóvá kívánja tenni: miként lett a társadalomtörténet Magyarországon vitákkal, kudarcokkal és kompromisszumokkal teli, végül mégis intézményesült és termékeny projekt.

Mindazonáltal a célok kijelölése ennél konkrétabban is megtörténik. A vizsgálat annak jár utána, hogy „milyen problémák megoldásával próbálkoztak elődeink, akár sikeresen, akár eredménytelenül” (9.): ezek közé tartozik, hogy mi legyen a társadalomtörténeti kutatás alapegysége; mi legyen a kutatás léptéke; hogyan kapcsolódjon a társadalomtörténet a többi történeti aldiszciplínához, és hogyan viszonyuljon a jórészt politikatörté-

neti alapon kijelölt korszakhatárokhoz; milyen legyen a viszonya a többi társadalomtudományhoz; a 20. század során milyen irányzatok alakultak ki a társadalomtörténet-írásán belül; és végül milyen módszertani eszközök segítik a társadalomtörténet-írást abban, hogy sajátos megközelítést alakítson ki és más diszciplínáktól eltérő eredményekre jusson (9–10.).

E célok megvalósítása összetett szerkezetet igényel, amely a kronologikus és a tematikus elv kombinálásán alapul. A kötet három részre tagolódik, a részek pedig fejezetekre. Az I. rész nagyjából 1945-ig tárgyalja a magyar társadalomtörténet-írás alakulását. A *művelődéstörténet árnyékában* című fejezetben a tudományterület kezdeteiről van szó, amikor az még a művelődéstörténet „ernyője” alatt létezett. A kiindulópont Békefi Remig munkássága, aki elsőként tartott társadalomtörténeti előadásokat a pesti egyetemen a 20. század elején. Esetében módszertani tudatosságról alig beszélhetünk, s ennek megfelelően a szerző Békefit inkább előfutárnak tartja, s a *Történeti Szemlében* 1914–1916 között zajlott Erdélyi–Eckhart–Tagányi–Hóman-vitát jelöli meg a társadalomtörténet-írás magyarországi kezdeteként, bár annak szakmai hozadékával kapcsolatban erősen szkeptikus – még gittanyagnak is nevezi azt (16.).¹ Kövér György erre a kilátástalan vitára is gondolhatott, amikor a kötet borítóképét kiválasztotta és az előszóban kommentálta. Mint írja, a borítón megjelenő Szent Mór szobrának megtekintésekor „a barlangban önmagukat sanyargató elődök életének” ábrázolása „egy csapásra megvilágította számomra a historiográfia hivatását” (10.).

Egyértelműen pozitív Domanovszky Sándor tevékenységének megítélése – az ő neve később is jó néhányszor előkerül –, aki már 1917–1918-ban úttörő módon vállalkozott arra, hogy a budapesti bölcsészkaron önálló, két féléves társadalomtörténeti főkéllégiumot tartson. Domanovszky nem pusztán új tematikát vezetett be az egyetemi oktatásba, hanem tudatos intézményépítő- és tanárszerepben gondolkodott: missziójának tekintette a gazdaság- és

¹ A vita kiindulópontja: TAGÁNYI Károly: Gyepű és gyepűelve I. *Magyar Nyelv*, 1913/3. 97–104. A vitában tárgyalt kérdések későbbi feldolgozása: VARGA János: Az Árpád-kor szabaddénárosai. *Agrártörténeti Szemle*, 2006/1–4. 1–62.; VARGA János: A királyi serviens. *Levéltári Közlemények*, 77. (2006) Pótfüzet. 1–103.

társadalomtörténész generációk kinevelését, a forrásismeret és a társadalmi összefüggések iránti érzékenység átadását, valamint egy szakmai kapcsolatháló kialakítását. Ebben nem is volt sikertelen: tanítványai és követői révén a társadalom- és gazdaságtörténeti látásmód tartósan jelen maradt a hazai történetírásban, még ha intézményesülése később nem is volt egyenes vonalú.

Az *Újabb úttörő nemzedékek* című fejezetben a két világháború közötti tudósgeneráció azon tagjairól olvashatunk, akik kulcszerepet játszottak a társadalomtörténet módszertani és tematikai kiszélesítésében. Mályusz Elemér, Szabó István, Hajnal István és Erdei Ferenc eltérő tudományos érdeklődéssel rendelkeztek, de közös céljuk volt a társadalomszerkezet mélyebb megértése. Az előző szövegrészeket még mintha csak azért írta volna a szerző, hogy teljes legyen az áttekintés, de itt már legalább két történész – Szabó István és Hajnal István – munkásságának tárgyalása során kitapintható, hogy Kövér több tekintetben szellemi rokonságot érez velük.

A II. rész az 1945 és a rendszerváltozás közötti periódussal foglalkozik, pontosabban a *Marxizmus ad portas* című fejezet Szabó Ervin és Molnár Erik tevékenysége kapcsán valamelyest visszanyúl a második világháború előttre is. A szerző szabadkőzik, hogy „nyilvánvaló dilettantizmusa” (134.) ellenére ennyit foglalkozik Molnár Erikkel, de nagy önfegyelmel bemutatja a (leg)első Molnár Erik-vitát is, amit *A magyar társadalom története az őskortól az Árpád-korig* című könyv második kiadása váltott ki.² Annál is inkább indokoltnak látja a vita tárgyalását, mert súlyos hosszabb távú következményeket tulajdonít az abban jelentkező társadalomtörténet-ellenes szemléletnek.

A szocialista korszak fejleményei közül az *Intézmények és iskolák: a múlt tervezése?* című fejezet – mint az elnevezés is jelzi – az intézményrendszer alakulására koncentrálna. Szimptomatikus ebből a szempontból, hogy a tudományirányítás milyen hangsúlyokat alkalmazott a tudományos tervezés során. Az 1940-es évek végétől ugyanis az öt éves terv mintájára – pontosabban

² MOLNÁR Erik: *A magyar társadalom története az őskortól az Árpád-korig*. (2. kiad.) Szikra, Budapest, 1949.

annak részeként – tudományos tervek kidolgozása indult meg, különböző testületeket vonva be ebbe a feladatba. Az elképzelésekben az uralkodó politikatörténet mellett elvétve jelentek meg a társadalomtörténeti kérdésfeltevések, de – a marxizmus alaptételeinek ismeretében meglepő módon – a gazdaságtörténetet is nehezen sikerült elismertetni kutatási területként. Mindazonáltal a tudományos tervek végrehajtása akadozott. Egy újabb program 1963-ban már jóval kiegyensúlyozottabb volt a társadalomtörténet szempontjából, de néhány éven belül ez is elbukott, majd szintén az 1960-as évek elején az MTA Történettudományi Intézetében készült átfogó szakmai tervezet a társadalomtörténeti kutatások megindítására. A körülötte foglalatосkodók közül Makkai László és különösen Lackó Miklós szerepét pozitívan értékeli a szerző, továbbá véleménye szerint Ránki György is inkább segítette a társadalomtörténet ügyét, viszont Pach Zsigmond Pál és Molnár Erik jóval kevésbé. Végül azonban az Intézetben sem indult ekkor semmilyen nagy társadalomtörténeti kutatási program. Egy további nagyszabású elképzelést is megismerhetünk az 1960-as és 1970-es évek fordulójáról: az OTTKT (Országos Távlati Tudományos Kutatási Terv) egy ideig a társadalomtörténet számára kedvezően formálódott – elsősorban Ránki György, Hanák Péter és Lackó Miklós jóvoltából –, de aztán a szerző kénytelen megállapítani, hogy Pach Zsigmond Pál hatására az egész elképzelés lekerült a napirendről. A tervezetek kidolgozásának a következő évtizedben sem volt vége: a Történettudományi Intézet Újkori Osztálya – főként Vörös Károly révén – 1975-ben szintén kidolgozott egyet, amely lényegében a polgárság történetét kívánta feltárni a 18. század végétől 1945-ig. Ezt is elvetették, de „a társadalomtörténet mint jelszó továbbra sem került le az intézeti tervezőasztalról” (178.).

Az ELTE-n a szocializmus első évtizedeiben folyó társadalomtörténeti oktatás bemutatása során a fejezet mindenekelőtt Szabad György tevékenységéről ad részletes információkat és értékelést, majd Szabó István munkásságának ismertetését folytatja. Kövér itt nem pusztán tantárgytörténetet ír: Szabad szigorlati vizsgáztatóként és dolgozatok bírálójaként is megjelenik, aki kifejezetten figyel a társadalomtörténetileg is termékeny

forráscsoportok – például magánjogi, árvaszéki anyagok – használatának módszertani kérdéseire, és ezek kezelésében orientálja a jelölteket. Ugyanakkor Kövér azt is hangsúlyozza, hogy a Szabad nevéhez köthető iskola elsősorban a politika- és eszmétörténet terén alkotott. Szabó István esetében Kövér rámutat a műhelyszerű kutatásszervezés jelentőségére: az ötvenes években – a korszak szakmai-ideológiai támadásai ellenére is – akadémiai támogatással működő debreceni parasztságtörténeti kutatócsoport volt az a közeg, amelyből később kinőhetett Szabó tanítványi köre. Különösen beszédes megállapítása szerint Szabónak „akkorra lett iskolája, mikor már nem volt katedrája” (207.), vagyis az a debreceni nyugdíjazás után vált igazán láthatóvá. Szabó Budapestre költözése sem szakította meg ezt az ívet: 1960-ban Szabó már az ELTE-re telepített akadémiai kutatási támogatást kapott. Az ő példája jól érzékelteti ekkoriban a társadalomtörténeti oktatás-kutatás és a parasztságtörténeti program közötti átjárást, együttal függést is.

Régóta ismert az az elképzelés, hogy a nemzetközi társadalomtörténet legfontosabb tudományos teljesítménye a humán és társadalomtudományok széles körének integrálása.³ Mintha ez a képlet magyar vonatkozásban is érvényes lenne – legalábbis ezt támasztja alá a *Társadalomtudományos közelítések* című fejezet. Persze tanulságosan felemás volt ez a fajta integráció az 1960–1970-es években, s mint a magyarországi történeti demográfia születését bemutató részből megtudhatjuk, gyakran nagy tudósegényiségek – ebben az esetben különösen Andorka Rudolf – kellettek ahhoz, hogy nemzetközi szinten is magas színvonalú kutatások induljanak. De ezek általában csak átmeneti jelenségeknek bizonyultak. Kövér György idézi Benda Kálmánt, aki a KSH Könyvtár történeti statisztikai kutatócsoportjáról mondta egyszer: „Gyerekek, partizánok vagytok!” (228.)⁴ Ezt a helyzetet Benda Gyula egy jóval későbbi, 2001-es visszatekintésében

³ Béla TOMKA: Perfecting Institutionalization: The Foundation of the International Social History Association. *Journal of Social History*, 2007/2. 987–989. DOI: <https://doi.org/10.1353/jsh.2007.0118>

⁴ Interjú Dányi Dezsővel (1993. november). (Készítette HUSZÁR Tibor és KOVÁCS István Gábor.) *Korall*, 3–4. (2001) 5–19.

mindenekelőtt intézményi okokkal (a kutatások szétforgácsolttsága, az MTA Demográfiai Bizottság támogatásának hiánya) és a forrásadottságokkal (a magyarországi anyakönyvezési gyakorlat fogyatékosai, a vándorlásból adódó módszertani problémák, stb.) magyarázta.⁵

A szociológia és a történettudomány korabeli kapcsolatáról figyelemre méltó módon nem történeti kutatások kapcsán, hanem inkább szociológiai indíttatású felmérések-kutatások nyomán olvashatunk: ilyen volt a Békés megyei életmódkutatás (1969) Losonczi Ágnes és H. Sas Judit vezetésével, valamint Kemény István csepeli munkás(osztály)-kutatása az 1970-es évek elején, bár az utóbbiban Lackó Miklós is fontos szerepet játszott. A kötet külön is vizsgálja az ELTE-n 1970-ben alakult Szociológia Tanszék szerepét ezekben a vállalkozásokban.

A historiográfiai szintézis a diszciplínák integrációját nem elvont programként tárgyalja, hanem főként forráskritikai és adatolási dilemmákon keresztül. A már említett történeti demográfianál például előkerül a forráskritika és a források összevetésének igénye, valamint a legkisebb egységig lehatoló feldolgozás vágya – miközben mindez intézményi és forráskorlátokba ütközik. Hasonlóan tanulságos a néprajzhoz való viszony. Mint a fejezet utolsó részéből kiderül, a néprajzzal való interdiszciplináris együttműködés eleve nehezebben alakult, s ennek valószínűleg mély okai voltak: a néprajz hajlik a múltbeli társadalmi viszonyok jórészt változatlan kivetítésére, s ez erősen ütközik a történeti szemléletmóddal. Így tehát ebben a részben egyszerre jelenik meg a módszertani kritika és az a tapasztalat, hogy a múlt/jelen kettős nézete a „sehová sem tartozás” veszélyét is hordozza. Ezekkel a példákkal Kövér tulajdonképpen azt is megírja, hogyan termelődnek újra a diszciplináris határok a gyakorlatban, bármennyire is károsak azok a tudományos megismerés szempontjából. Ennek ellenére Belényesy Márta, Fél Edit és Hofer Tamás néprajztudósok kimagasló kutatási teljesítményük okán mégis megtalálták az utat a társadalomtörténethez.

⁵ BENDA Gyula: A magyarországi családrekonstrukciós vizsgálatok mérlege. In: Uő: *Társadalomtörténeti tanulmányok*. Szerk.: BACSKAI Vera–GYURGYÁK János–KÖVÉR György. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 67–76.

A II. rész utolsó, *Uralkodó narratívák* című fejezete ismét két nézőpontból közelít a könyv témájához. Egyrészt kiemelkedő történészek – Hanák Péter és Ránki György – munkásságán keresztül teszi ezt, ami lehetőséget ad fontos társadalomtörténeti művek és koncepciók megismertetésére. Másrészt a korban domináns társadalomtörténeti narratívákat, a polgárosodást és a kettős társadalomszerkezetet különíti el. A szerző az ezekhez kapcsolódó diskurzusok ábrázolása során fontos korszakhatárt jelöl ki: a társadalomtörténet 1979-ben mutatkozott be először országos konferencián, amely az MTA TTI és az MSZMP KB Párttörténeti Intézetének rendezvénye volt a hódmezővásárhelyi helytörténeti monográfia munkálatainak részeként. A könyv Ránki Györgyöt úgy jellemzi, mint aki nemzetközi projektekbe – például a Jürgen Kocka vezette polgárosodáskutatásba – bekapcsolódva általában a nemzetközi mintákat követve igyekezett előrelendíteni a társadalomtörténet magyarországi kutatását. Ugyanitt sor kerül a tudományszervezés új intézményének, az 1986-ban indult OTKA (Országos Tudományos Kutatási Alap) pályázati rendszerének bemutatására, amelyet Kövér György a társadalomtörténet és általában a történettudomány intézményi kereteinek alakulása szempontjából jelentős pozitív fejleménynek tekint.

A III. rész témája a magyarországi társadalomtörténet alakulása a rendszerváltozás időszakában. A szerző ennek előtörténetét is érzékeltetve kvantitatív elemzést hív segítségül annak megállapításához, hogy e tudományterület súlya miként változott a történettudományon belül a 20. század utolsó évtizedeiben. A gazdaság- és társadalomtörténeti témájú publikációk 1974–1984 között az összes történeti közlemény 19%-át tették ki, 1985–1989 között 18–23%-ra tehető arányuk, 1990–1993 között pedig ismét 19% körül alakult részesedésük.⁶ Ezek meglepően stabil arányok, amelyek azt is mutatják, hogy a társadalom- és gazdaságtörténeti irány a rendszerváltozás körüli években már nem tekinthető a történetírás periferikus ágának. Ugyanakkor

⁶ A számítások az *Études historique hongroises* és a *Történeti bibliográfia* megfelelő kötetei alapján készültek.

művelői körében ebben az időszakban nagy volt a várakozás a további expanzióval kapcsolatban. Ennek oka elsősorban az lehetett, hogy bár a társadalomtörténeti publikációk száma megnövekedett, e tudományterület valódi intézményesülése még nem zajlott le Magyarországon.

Egy diszciplína intézményesüléséhez közismert módon legalább három tényező megléte szükséges: a tudományterület művelő tudós társaság működése, megfelelő egyetemi tanszékek/intézetek és az ehhez kapcsolódó doktori képzés kialakulása, valamint a diszciplínának szentelt szakfolyóirat rendszeres megjelenése. A magyarországi társadalomtörténet tekintetében ez az intézményesülési folyamat az 1980-as évek végén gyorsult fel. Ami a tudományos társaságot illeti, már az 1980-as években léteztek „önképzőkörszerű” kezdeményezések a Központi Statisztikai Hivatalban, majd a Közgazdasági Egyetem Gazdaságtörténeti Tanszékén, amelyek – mint a kötet fogalmaz – „a hivatalos tudományosság perifériájáról” indultak (328.). A Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület 1988-as megalakulása áttörés volt ebben a tekintetben. Ennek stációiról részletes és bőven dokumentált leírást találunk a *Társadalomtörténet és rendszerváltás* című fejezetben. A könyv emellett részletesen bemutatja az ELTE Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszékének létrejöttét, illetve a részben ehhez kapcsolódó doktori programok működését is. Ez a rész főként Bácskai Vera életútinterjűin alapul, akivel együtt a szerző aktív résztvevője volt a gründolási folyamatnak.⁷ Az ELTE Történeti Szociológia Tanszék (ma Összehasonlító Történeti Szociológia Tanszék) főként a társadalomtörténeti szöveggyűjtemény és tankönyv összeállítása-megírása kapcsán jelenik meg, amit a szerző joggal tart a szakmai professzionalizáció fontos részének,⁸ miközben az *Atelier* működését is a kutatás és az utánpótlás megteremtésének fontos elemeként értelmezi.

⁷ Országos Széchényi Könyvtár Történeti Interjúk Tára (OSZK TIT). Bácskai Vera-interjú. Készítette: KELLER Márkus és KÖVER György. 2003. május 8.; Bácskai Vera-interjú. Készítette: HANÁK Gábor. 2010. február 15.–november 3.; 1956-os Intézet Oral History Archívum (1956 OHA). Bácskai Vera-interjú. Készítette: KELLER Márkus. 2007. március 9.–2008. április 10.

⁸ KÖVER György (szerk.): *Magyarország társadalomtörténete I. A reformkortól az első világháborúig.* (Szöveggyűjtemény.) 1–2. Nemzeti Tankönyvkiadó,

Az ezredforduló mérlege: számvetés és útkeresés című fejezet a *Korall* jelentőségének méltatásával indul, majd a magyarországi társadalomtörténet újabb fejlődése során megkülönbözteti az „alapítók”, valamint az „utódok és örökösök” csoportjait. Az előbbibe Bácskai Vera, Tóth Zoltán, Benda Gyula, Gyáni Gábor, Halmos Károly, Kövér György kerülnek, akiket a társadalomtörténet meghatározó személyiségeinek tart ebben az időszakban, s akiknek egy-egy munkáját is kiemeli. Az utódok és örökösök közé az újabb generációk képviselői kerülnek. Mérleget mindazonáltal kevésbé kapunk, inkább a szerzőket és a műveket ismerteti.

Áttérve a kötet értékelésére, annak fő érdeme, hogy elsőként mutatja be a magyar társadalomtörténet-írás 20. századi fejlődését átfogó és koherens módon, forrásokra épített szintézisben. Különösen erős az intézménytörténeti keret, valamint a tudományos iskolák és azok központi alakjainak jellemzése. Ezek a szempontok mindvégig jelen vannak a könyvben, de külön fejezetek is foglalkoznak a tanszékek, finanszírozási módok és publikációs fórumok fejlődésével, valamint a kiemelkedő kutatók életútjával-munkásságával. Szintén gazdag a más diszciplínákhoz való kapcsolódások megjelenítése: különösen a szociológia, a néprajz és a kulturális antropológia kap teret ilyen módon. A szerző pályáivének ismeretében meglepő módon háttérbe szorul viszont a gazdaságtörténettel való nexus vizsgálata, bár ezt indokolhatja, hogy erről másutt már írt.⁹ A forrástani és módszertani fejlődés is fontos, több fejezetben megjelenő szempont, valamint az olvasó szintén sokrétűen megismerheti a tematikai változásokat. A történeti paradigmák átalakulásait már kevésbé rendszeresen ábrázolja a kötet, s a politikai-ideológiai környe-

Budapest, 1994; GYÁNI Gábor (szerk.): *Magyarország társadalomtörténete II. 1920–1944.* (Szöveggyűjtemény.) Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995; GYÁNI Gábor–KÖVÉR György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig.* 2., jav. kiad. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.

⁹ György KÖVÉR: Crossroads and Turns in Hungarian Economic History. In: Francesco BOLDIZZONI–Pat HUDSON (eds.): *Routledge Handbook of Global Economic History.* Routledge, London, 2015. 242–257. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315734736-15>; György KÖVÉR: Hungary: Surfing Among Ice Floes. In: Antonie DOLEŽALOVÁ–Catherine ALBRECHT (eds.): *Behind the Iron Curtain: Economic Historians During the Cold War, 1945–1989.* Palgrave Macmillan, Cham, 2023. 127–157. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-31578-7_5

zet is csak egyes időszakokban jelenik meg mint a diszciplínát alakító erő – a két világháború közötti időszak társadalomtörténetének bemutatása során szinte teljesen háttérbe szorul ez a szempont. Az utóbbit valószínűleg terjedelmi-szerkesztési okok magyarázzák, mivel a szerző másutt már foglalkozott e kérdéskörrel.¹⁰

Ezek a tematikai súlypontok és részleges hiányok igazolhatók a szerző céljaival és sajátos megközelítési módjával. Véleményem szerint azonban kevésbé indokolható s a kötet legnagyobb hiányosságának tekinthető, hogy a nemzetközi hatások számbavétele talán csak Ránki György munkássága kapcsán történik meg, s így azok jelentőségükhöz képest erősen alulreprezentáltak. Pedig a nemzetközi perspektíva rendszeresebb alkalmazása több tekintetben segíthette volna a szerzőt vállalkozása során: például meggyőzőbben mutathatta volna be a tematikai változások és a módszertani újítások eredetét, és biztosabban értékelhette volna a társadalomtörténeti iskolák és kutatók teljesítményét is.

A „tárgyasulás”, az alkotás folyamatának vizsgálata korántsem pusztán retorikai elem a kötetben: ennek megfelelően forrásbázisa látványosan terjed ki a publikált művek világán túlra. A felhasznált források között megjelennek kéziratári anyagok, interjúk és a Nyílt Társadalom Archivumának (OSA) gyűjteményéből előkerülő módszertani szövegek – például interjúkészítési útmutatók. Ez azt is jelzi számunkra, hogy a társadalomtörténet intézményesülése konkrét adminisztratív, pályázati, szervezeti nyomok feltárása révén ragadható meg.

A kötetet erősen jellemzi az alulnézeti megközelítés, vagyis közel kerül ahhoz, hogy a társadalomtörténet-írás társadalomtörténete legyen. Nemcsak kanonizált művekről számol be, hanem szerepelnek benne történetírói viták, tervezetek, félbehagyott vállalkozások, bemutatja a generációváltások, a csoportképződés szerepét a diszciplína fejlődésében. A könyvben megjelennek a nagy teljesítmények mögötti alkotói válságok, halasztások,

¹⁰ KÖVÉR György: *Patrónus és tanítványi gárda: a Domanovszky-iskola.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 2018.

betegségre hivatkozó levelek és önfegyelmző munkamondatok. Ezek a részletek nem bulvárbetétek, hanem azt támasztják alá, hogy a kész mű a tudományos teljesítmény és a különböző elvárások és ambíciók – határidő, program, iskolaépítés – állandó súrlódásában formálódik. Ezáltal a historiográfia itt a szakmai munka emberi feltételeinek története is.

A kötet nagy hangsúlyt fektet a történetírás szubjektív tényezőire, így e helyütt talán megengedhető a spekuláció azzal kapcsolatban, hogy magának a szerzőnek milyen személyes tapasztalatai alakíthatták szemléletmódját. A szakmai életút egyik fontos, a munka szellemiségét jelentősen befolyásoló aspektusa lehet, hogy Kövér György szorosan kapcsolódik a Hajnal István Kör szakmai közösségéhez – sőt, a Kör egyik létrehozója és később fontos működtetője. Ennek hatása közvetlenül is megjelenik a könyvben, mivel sok szó esik a Körről. De a Körhöz kapcsolódó szervezetépítés, a generációs különbségek-generációváltások jelentőségének megtapasztalása, a tudományos közösségen belüli személyes kapcsolatok kutatásra gyakorolt hatásának megélése egyaránt befolyásolhatták a szerző megközelítési módját. Ez az egyesület a hátráltatott megalakulásával példája lehet annak, hogy az intézményesülés gyakran nehézkesen és kerülőúton zajlik, de annak is, hogy milyen jelentősége lehet ebben a folyamatban a szubjektív tényezőknek, különösen pedig a kiemelkedő tudósszemélyiségeknek. Mindez visszaköszön a kötet elbeszélés módjában is, amikor a kész művek mellett következetesen láttatja a szakmai döntések, kompromisszumok és félbehagyott kezdeményezések sorát.

A másik ilyen hatás az életrajzírás műveléséből származhat. Kövér György évtizedek óta rendszeresen foglalkozik egyéni életutak vizsgálatával, az *oral history* módszerét is használva eközben: vonatkozó eredményei közül talán legismertebb a Losonczy Géza életét bemutató munkája.¹¹ Ezek lenyomata szintén látható a könyv tematikáján, forrásválasztásán, szerkezetén és hangütésén. Így valószínűleg az életrajzírás módszereinek hatását mutatja, hogy az interjú mint forrás hangsúlyosan megjelenik

¹¹ KÖVÉR György: *Losonczy Géza, 1917–1957*. 56-os Intézet, Budapest, 1998.

mostani kötetében is, továbbá számos helyen levelezések, ki nem adott kéziratok is fontos szerepet kapnak. Az egyéni életutak alapos, ego-forrásokon is nyugvó tanulmányozása hozzájárulhatott ahhoz is, hogy a szerző látható élvezettel mutatja be a történészek esendőségét, térképezi fel a keresés, a hibázás folyamatát. Számára az objektivációt ezek a szubjektív tényezők is jelentősen alakítják. Ezáltal a hiba vagy a zsákutca nem pusztán nyomasztó epizód, hanem a szakmai életút és fejlődés természetes része lesz.

Kövér György könyve nemcsak a 20. századi magyarországi társadalomtörténet-írás története s mint ilyen, a téma első átfogó, forrásokra épített szintézise, hanem azt egyúttal sajátos és eredeti megközelítés jellemzi. A kötet egy sor fontos módszertani kérdésre fűzi fel a magyar társadalomtörténet-írás történetét, ezáltal egyszerre historiográfiai elbeszélés és szakmai önreflexió. Eközben nagy hangsúlyt fektet a történetírás intézményi rendszerére és szubjektív mozzanataira. Az utóbbi nagyban segíti a könyv befogadását is. Lehet, hogy – mint a szerző az előszóban a Szent Mór-szobor kapcsán megjegyzi – a történészek munka közben önmagukat sanyargatják, de az olvasó messze nem kínokat érez, amikor a kötetet forgatja. A szöveg közel hozza a szakma belső világát, s ezzel a tudományos munka egyben emberi tapasztalatként mutatkozik meg.

Tomka Béla